

Т. В. Наумович,

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

МІРИ ВЕЛИЧИНИ ДО ПЕРЕХОДУ НА МЕТРИЧНУ СИСТЕМУ У НІМЕЦЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті проаналізовано категорію кількості як одну з складових категорії простору, досліджено, що слова на позначення мір величини виникли шляхом семантичної деривації від слів невимірювального характеру, наведено приклади ФО у німецькій мові з компонентами антропометричного характеру.

Ключові слова: категорія простору, дименціональна лексика, міри величини.

В статье проанализирована категория количества как одна из составляющих категории пространства, исследовано, что слова, обозначающие меры величины возникли путем семантической деривации от слов неизмерительного характера, приведены примеры ФО в немецком языке с компонентами антропометрического характера.

Ключевые слова: категория пространства, дименсиональная лексика, меры величины.

This article analyses the category of number as a component of category of space, researches, that measures were derived from the words of non-valuable nature, the examples of idioms in German with components of anthropometric nature were given.

Key words: Category of space, measuring vocabulary, measures quantities.

Люди вимірюють з давніх-давен, оскільки людиною вже давно визнана необхідність вимірювати різні величини, причому виміряти якомога точніше. Вимірювання допомагає охопити навколишній простір, зорієнтуватися у різноманітті речей та подій, які відбуваються у ньому. В усіх конкретних виявах простору необхідною його ознакою була і залишається метричність, тобто здатність простору піддаватися вимірюванню, виступати умовою певного розгортання буття в його усталеності [5, с. 105].

Об'єктом даного дослідження є дименціональна лексика німецької мови як засіб охоплення простору, **предметом** – аналіз лінгвокультурологічних зон зазначеного об'єкта. **Актуальність** теми зумовлена тенденціями сучасної лінгвістики до вивчення системно-функціональних параметрів номінацій іманентних мовних систем, до осмислення методологічних питань концептуалізації та категоризації. Тому **метою** даної розвідки є вимірювальна лексика, її основні віхи становлення, процеси термінологізації та детермінологізації.

Велику увагу пізнанню кількості та кількісних відношень, їх відображенню морфологічними, лексичними, словотвірними та синтаксичними засобами у англійській мові приділяє у своїй монографії С. О. Швачко [8]. Досить цікаво висвітлює історико-етимологічні аспекти ФО російської мови з компонентами вимірювального характеру В. М. Мокієнко [4].

Категорія кількості як одна з складових категорії простору виражає зовнішні, формальні взаємовідношення предметів, їх частин, а також їх величину, число, ступінь прояву тієї чи іншої властивості [2; 4; 8]. Категорія кількості має безпосереднє відношення до категорії простору, ці категорії є взаємопов'язаними. Цей взаємозв'язок пояснюється таким чином. Кожний предмет, об'єкт займає певне місце або локалізацію в концептуальному просторі, при цьому, чим більшою є його кількість, його розміри, тим більше місця він потребує. Таким чином, категорія кількості як складова категорії простору є певною «системою координат», за допомогою якої люди, які належать до тієї чи іншої культури, ідентифікують, сприймають та створюють світ. Функціонально-семантичне поле кількості як категорія знаходить відображення на морфемному, граматичному, лексичному, фразеологічному та інших рівнях і підрівнях мови.

В примітивних суспільствах величини на позначення міри і ваги, відігравали дуже незначну роль, але це змінилося пізніше у зв'язку з появою перших ранньофеодальних утворень. До найбільш ранніх підручних засобів, за допомогою яких велися виміри, належали найпростіші засоби вимірювання та порівняння для виготовлення, обміну та торгівлі товарами (напр., продукти харчування, одяг, зброя, будівельні матеріали). Уже 12000 років до нашої ери ми знаходимо докази порівняльних вимірювань у виробництві списів для полювання в деяких країнах. Спочатку сфера вживання цієї міри була обмежувалася лише деякими племенами, тобто поширювалася і діяла лише в межах деяких племен, і лише через тривалі торгівельні контакти безпосередня область поширення цих мір величини розширювалася і охоплювала все більший ареал. Широке застосування знаходять розміри частин тіла людини і навколишнього природного середовища. Зважаючи на те, що за історичними розвідками римляни мали компактну будову тіла, а галли і германці описуються як статні, високого зросту, то ми робимо висновок, що ці міри величини мали різне значення, що зумовлювало певну анархію та плутанину при конвертуванні значення цих старих мір величини в метричну систему. Саме тому при перетворенні в метричну систему надзвичайно важливу роль відігравали місце, час поширення даних мір величини та їх значення в той чи інший проміжок часу.

Слова міри та ваги досліджуються в історичній, технічній та лінгвістичній літературі. Слова міри та ваги цікавлять істориків як віхи пізнання цивілізації суспільства. Дані метрології (*метрон* – «міра», *логос* – «слово, вчення, знання») служать не тільки аутентичним джерелом пізнання економічних укладів минулого, еволюції виробництва, контактів народів, але також і засобом встановлення локальних та часових факторів. Так, Е.Тейлор пише: «Можно легко догадаться заранее, что человек впервые стал производить измерения, как и считать, при помощи своего собственного тела. Когда варвары узнавали при помощи ширины своих пальцев, насколько одно копые длиннее другого, или когда при постройке хижины они догадались, как нужно поставить одну ногу перед другой, чтобы получить расстояние между колами, они возвели искусство измерения на его первую ступень [6, с. 203]». Питання становлення, функціонування вимірювачів, їх числові константи та співвідношення вивчаються математиками, фізиками, лінгвістами.

Початковий чи свого роду доісторичний етап становлення мір довжини та величини характеризується використанням практично у всіх народів світу кількісно невизначених сурогатів мір. Можливо, першими з'явилися примітивні одиниці та міри довжини, якими слугували різні частини людського тіла (стадія, літра, аршин, контар, фут, дюйм, сажень, лікоть, п'ядь, ступня, долоня, палець тощо) чи відрізки шляху, подолані людиною за визначені інтервали часу (день, суботній перехід тощо). Як міри довжини здавна застосовували також ширину зерна (особливо ячмінного), товщину волосся верблюда чи мула тощо. В арабському світі у VIII-IX ст. ячмінне зерно прирівнювалося до 6 верблужих волосин. Актом англійського короля Едуарда I (1272-1307 рр.) дюйм визначався як «три сухих круглих ячмінних зерна» [2, с. 14].

«Про дитячі дні людства ще сьогодні свідчать стопа і лікоть, а також ширина і довжина фаланги пальця, ширина долоні, п'ядь, сажень, крок та інші міри стародавніх... Первісна людина мала від самого початку цілком природне і безо-

середньо дане їй мірило – саму себе» [8, с. 103]. Ще в античні часи за основу метрологічних систем було взято пропорції людського тіла, а саме: повний розмах рук дорівнював висоті людини, повний крок – половині цієї висоти, лікоть – чверті зросту, ступня – 1/6; відстань між кінчиками великого і малого пальців руки у найбільшому їх віддаленні один від одного – 1/9, ширина руки приймалася за третину довжини ступні, а середня ширина пальця – 1/12 ступні; голова – 1/6 або 1/7 всього зросту, тощо [8, с. 6–7]. Але оскільки у кожної людини свої параметри і числовий вираз цих пропорцій різний, тому можна стверджувати, що такі міри мають значення приблизної кількості.

Природне походження мали також і міри об'єму та ваги, в основі яких лежали вага зерен визначених злаків (гран), кількості, що людина може захопити чи віднести своїми руками (жменя, ноша, оберемок). Вага зерна ячменя чи пшениці, а іноді деяких плодів дерев, використовували як міру ваги.

Потреба у вимірюваннях стала особливо важливою з розвитком торгівлі, однак вимірювання були дуже примітивними, приблизними, і стосувалися, в основному, лише довжини, об'єму, ваги. Точні міри з'явилися та набули свого поширення лише із розвитком і ускладненням господарського життя, подальшим розвитком торгівлі, в тому числі і між народами. Особливе поширення мір величини у період обмінної торгівлі було зумовлено необхідністю надійно вимірювати товари. Щоб зробити необхідні виміри, спочатку використовували відносні величини, які ототожнювалися з назвами частин людського тіла, іншими словами, їх основою були природні міри – частини людського тіла (напр., Fuß, Elle, Handvoll і т.д.). Використання мір і ваг, було спочатку майже виключно місцевою справою. Це було відповідно також для установки одиниць виміру. Одиниця виміру могла варіюватися в залежності від регіону та позначала різні кількості, не зважаючи на однакові найменування цих величин.

Як було встановлено, приблизні міри відстані і ваги виражають неозначену кількість або міру і належать до вторинної номінації [8, с. 166]. Під вторинною номінацією розуміють зазвичай використання вже існуючих у мові номінативних засобів у новій для них функції найменування [7, с. 129]. Лексеми на позначення приблизних мір і одиниць виміру розглядаються як результат метонімічного переносу, заснованого на суміжності ознак того, що вже позначено у попередньому значенні слова і нового означуваного [1]. Аналіз групи слів на позначення кількості та величини показує, що перші еталони вимірювання мали антропометричний характер. Слова міри та ваги, що досліджуються, виникли шляхом семантичної деривації від слів невимірювального характеру. Похідність цих слів, їх вторинність щодо вихідних форм підтверджуються не тільки філологічною документацією та паспортизацією авторитетних джерел, але й пояснювальною трансформацією [1].

Виходячи з даних історичних доказів, можна зробити висновок, що стародавні неметричні міри довжини і ваги продовжують існувати у мові німецького народу, а їх назви (*Zoll, Fuß, Handbreit, Schritt, Elle, Lot, Scheffel*) є складовими компонентами цілого ряду складних слів та фразеологічних одиниць [3, с. 94]. Ці міри довжини були широко вживаними ще й тому, що частини тіла є притаманними людям від народження, а тому є зрозумілими кожному.

Величина дюйм (*Zoll*) не має нічого спільного зі словом митниця, митний збір (*Grenzzoll*). Ця лексична одиниця походить з грецького *telos*, що означає ціль, кордон, межа. У середньовісній німецькій мові слово *zol* означало колоду або річ циліндричної форми та походило від індоєвропейського кореня **del[ə]*- (розрубувати, вирізати, робити зарубки на дереві) та означало власне «відрізана частина дерева» [10, с. 785]. В. Мокієнко наводить цікавий факт про те, що слово дюйм потрапило на територію Російської імперії за часів правління Петра I та походить з нідерландської мови (нідерландське *duim* – великий палець), етимологічно споріднене з *duim* німецьке *Daumen* також має значення «великий палець» [4, с. 153]. Лише з XVI століття дюйм вживається на території Німеччини на позначення міри величини, яка має однак різне значення у різних землях Німеччини. Значення величини дюйм могло прийти на зміну величині «*Daumenbreite*» («*um Daumenbreite*» – на трохи), яка широко використовувалася серед столярів та каменярів, проте згодом вийшла з ужитку.

Зазвичай дюйм відповідає 2,5-3 см. У 1500 р. у Німеччині дюйм прийшов на зміну середньовічним мірам довжини (*Daumen, Finger*). Варто зазначити, що довжина дюйма у різних частинах Німеччини була різною: у Пруссії – 2, 6154 см, у Саксонії – 2,3599 см [12].

У німецькій мові збереглися такі ФО з компонентом «*Zoll*»: *jeder Zoll (Zoll für Zoll, in jedem Zoll)* (ein Soldat, ein Gelehrte) usw – «повністю, цілком» [11, с. 834]; *keinen Zollbreit weichen* – «не відступити ні на крок» [9, S. 344], *keinen Zollbreit Landes abtreten* – «не віддавати, не відступити ні крихти землі» [9, с. 344].

Західнонімецьке позначення величини «*Meile*» (mhd. *mile*, ahd. *mil[ī]a*, niederl. *mijl*) було не що інше як запозичене з латинської мови *milia* «римська миля» та означало дослівно 1000 кроків (*milia passuum*) [10, с. 432]. Латинський корінь *mille* є числівником, що означає дослівно «тисяча» та є складовою таких слів як *Million*, *pro mille*, *Milliarde*, *Billion*. В різні епохи в різних країнах ця величина позначала і зараз позначає близько 25 неоднакових відстаней від 580 до 11293 метрів [3, с. 96]. Наприклад, у Австрії до 1871 року миля вживалася на позначення величини 7585,936 метрів [12].

Назва цієї міри довжини зберігається не лише у складних словах (*Seemeile, Meilenstein, Siebenmeilenstiefel*), а і в цілому ряді ФО: *auf hundert [tausend] Meilen nicht* – «у жодному разі» [9, с. 49], *etw. drei Meilen gegen den Wind riechen* – «за версту помічати щось» [11, с. 585], *etw. stinkt sieben Meilen gegen den Wind* – «мати дуже неприємний запах» [11, с. 694], *meilenweit sehen* – «дуже добре бачити» [11, с. 483].

В усіх європейських мовах існує ЛО «фут» [8, с. 19]. «Фут» – давня лінійна міра, що дорівнювала довжині ступні людини та використовувалась у побуті з римських часів. Основи **Fuß** трапляються в багатьох мовах: староанглійська *foet*, старонімецька *fōt*, старосаксонська *fōt*, середньовісній німецька *fuoz*, сучасна німецька *Fuß*, шведська *foet*, датська *fod*, готська *fōtus*, грецька *ποῦα*, латинська *pēs*. Історичні розвідки не дають детальної інформації про походження даної величини, проте достеменно відомо, що величина фута до створення Німецького Рейху (1871 р.) коливалася між 28, 2 см. (Ваймар) та 31,1 см. (Відень). У Хессені та Гамбурзі фут дорівнював 28,461 см [3, с. 94; 12].

Традиційно *Fuß* вживається у побажаннях морякам вдалого плавання: *j-m. drei Fuß Wasser unter Kiel wünschen* – «бажати всього хорошого» [11, с. 243].

Handbreite (буквально ширина долоні) знаходить своє відображення у німецькій мові. Ця величина вживалася у перекладі Біблії, здійсненому Мартіном Лютером, а також у ФО німецької мови: *um jede Handbreite Bodens kämpfen* – «боротися за кожний клаптик землі» [9, с. 308], *nicht um jede Handbreite weichen* – «не відступати ні на крок, ні на йоту» [9, с. 308], *nicht um eine Handbreite vorankommen* – «не пройти вперед ні на крок» [9, с. 308].

Використання частин тіла при вимірюванні предметів знаходить підтвердження також у дослідженні тематичного ряду слів німецької мови. Лінгвістичне дослідження слова *Elle* вказує на використання ліктя, руки у вимірювальній практиці. Анг. *cubit* – «міра довжини» генетично походить від латинського слова, що має значення – «лікоть» – в англійській мові *ell* – у слові *elbow* відповідає латинському *ulna* – і вживається у значенні «лікоть», «рука», «сажень». Основи слова *ell* трапляються у лат. *ulna* «рука», «лікоть», гот. *aleina*, ст.в.н. *elina*, ст.а. *eln*, швед. *aln* та інших мовах. Наведене слово

використовувалося спочатку для позначення «руки» або «її частини», а потім – для позначення довільної «міри довжини від плеча руки до зап'ястя (анг. *double ell*) або від ліктя до зап'яччя». Як вимірювач дане слово характеризується поліфункціональністю і вживається для номінації міри простору і рідини.

У німецьких містах величина ліктя була різною. Найменше позначення зустрічається у Ерфурті – 811 міліметрів, а найбільше – у Регензбурзі – 403,8 міліметрів. У герцогстві Гессен у XIX ст. лікоть відповідав 0,6 метра. У середньому нараховувалося близько 132 варіанти цієї одиниці. Наявність такої великої кількості різних видів цієї міри робить зрозумілим значення метонімічний образ фразеологізму *alle Menschen mit der gleichen Elle messen* – «оцінювати всіх людей на один аршин, підходити до людей з однаковою міркою» [11, с. 325].

Оскільки слово «Elle» означало також дерев'яну палочку для вимірювання матеріалу, поширення набув вираз *j-m geht, als hatte er eine Elle verschluckt* – «вести себе зверхньо і пихато» [11, с. 176]. Пізніше дана величина вживалася і для позначення часового проміжку: *kurze Elle haben* – «мати замало часу» [11, с. 176].

Отже, необхідним атрибутом простору була і залишається метричність, тобто здатність простору піддаватися вимірюванню, оскільки таким чином розгортається буття в його усталеності. У своєму прагненні до зручності та простоти людина використовувала при вимірюванні підручні предмети побуту. У давні часи у вимірюванні людина, як правило, використовувала з цією метою своє тіло, що підтверджується наявністю еталонів вимірювання антропометричного походження.

Нагальна потреба у торгівельних контактах та інші соціальні чинники підштовхували людей до використання підручних засобів для вимірювання, якими до переходу на метричну систему у німецькому суспільстві були частини тіла, оскільки були даними людині від народження, а отже були легкими для сприйняття та розуміння. Проаналізувавши групу слів на позначення кількості та величини у німецькій мові, можна дійти до висновку, що перші еталони вимірювання мали антропометричний характер. Характерною ознакою слів міри, що досліджуються, є те, що вони виникли шляхом семантичної деривації від слів невимірювального характеру. Наявність ФО з кількісним компонентом антропологічного характеру (*Zoll, Fuß, Handbreit, Schritt, Elle, Lot, Scheffel*) у німецькій мові свідчить про те, що перцепція навколишнього світу, простору, що оточує, була можлива, перш за все за допомогою найпримітивнішого мірила – частин людського тіла. Цей факт і відображається у вербалізації простору.

Література:

1. Арнольд И. В. Лексикология современного русского языка : Уч.пособие / И. В. Арнольд. – М.; Л.: Просвещение, 1966. – 300 с.
2. Головкин Д. Б. Основы метрологии та вимірювань / Д. Б. Головкин, К. Г. Рого, Ю. О. Скрипник. – К.: Либідь, 2001. – 408 с.
3. Мальцева Д. Г. Страноведение через фразеологизмы / Дина Григорьевна Мальцева – М.: Высшая школа, 1991. – 176 с.
4. Мокиенко В. М. Загадки русской фразеологии / Мокиенко Валерий Михайлович. – 2-е изд., перераб. – СПб.: «Авалон», «Азбука-классика», 2005. – 256 с.
5. Нестеренко В. Г. Вступ до філософії: онтологія людини: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів // Владислав Григорович Нестеренко. – К.: Абрис, 1995. – 336 с.
6. Тейлор Э. Первобытная культура / Эдуард Бернетт Тейлор. Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1989. – 573 с.
7. Телия В. Н. Вторичная номинация и ее виды / В. Н. Телия // Языковая номинация. Виды наименований. – М.: Наука, 1977. – С. 129–221.
8. Швачко С. А. Средства выражения количества в современном английском, русском и украинском языках: Монография / Светлана Алексеевна Швачко. – К.: Вища школа, 1981. – 360 с.
9. Німецько-український фразеологічний словник [укладали В. І. Гавриш, О. П. Пророченко]. – К.: Радянська школа, 1981. – Том 1. – 416 с.; Том 2. – 382 с.
10. Duden. Das Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache. 4. Auflage. – Mannheim, Wien, Zürich Zürich : Duden Verlag, 2007. – Bd. 7. – 960 S.
11. Duden. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik / Hrsg. und bearb. von G. Drosdowski und W. Scholze-Stubenrecht. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich : Duden Verlag, 1992. – Bd. 11. – 846 S.
12. Kläring Peter. Geschichte der alten Maßeinheiten. Режим доступу: http://home.arcor.de/peter_klaering/alte_masse/alte_masse_geschichte.html